
ПРОБЛЕМИ, НАДБАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 37.091.4РУСОВА(092):373.2.035:331

DOI <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2024.16.314284>

ORCID 0000-0001-7706-2427

СОФІЯ РУСОВА ПРО ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Олена Гнізділова,

докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка кафедри дошкільної освіти;
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

У статті з урахуванням сучасних соціально-політичних і економічних обставин проаналізовано і актуалізовано педагогічні ідеї видатного українського педагога-практика і освітньої діячки Софії Русової щодо трудового виховання дітей дошкільного віку. Метою статті визначено аналіз, систематизацію та характеристику складових концепцій трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній спадщині С. Русової. Розкрито значення, зміст, форми і методи трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічному доробку педагога-практика. У контексті пошуку шляхів реалізації Базового компонента дошкільної освіти на сучасному етапі доведено необхідність своєчасного залучення дитини до посильної трудової діяльності.

Проаналізовано педагогічні праці вченої, в яких викладені теоретичні і методичні засади трудового виховання дітей; окремо розглянуто види дитячої праці (самообслуговування, роботу на городі та в саду, ручну працю з різними матеріалами, господарсько-побутову працю), вимоги до неї (цікава, посильна, приємна, щоб не втомлювала дитину, не одноманітна, відповідна віковим та індивідуальним особливостям дітей, мала соціалізуючий вплив, розвивала нахили і здібності). Висвітлено зміст і методіку організації дитячої праці; наголошено на виховних можливостях використання різновидів ручної праці (малювання, вирізування, наклеювання, ліпка, плетіння, вишивка, вирізування з дерева) та різних природних матеріалів.

Доведено, що творчий доробок С. Русової щодо ідей трудового виховання дошкільників – яскраве свідчення розвитку української педагогічної теорії і практики початку ХХ століття; акцентовано, що нині відбувається переосмислення історичного досвіду минулого та його можливостей для ефективного застосування в роботі сучасних закладів дошкільної освіти України.

Ключові слова: С. Русова, трудове виховання, праця, дитина дошкільного віку.

Постановка проблеми. Нині з особливою гостротою постає проблема залучення дітей до посильної праці, виховання працелюбності у підростаючих поколіннях. На жаль, у сучасних наукових працях українських педагогів у галузі дошкільної освіти фіксуємо спад інтересу до проблеми трудового виховання. Практика доводить, що сучасні діти мають низький рівень обізнаності з елементарними трудовими операціями, видами праці дорослих, засобами трудової діяльності, у них недостатньо сформована мотивація до виконання

самообслуговування, господарсько-побутової праці та інших видів праці. Оскільки розвивальні можливості праці значно ширші, варто звернути увагу на погляди педагогів минулого, які послужили відправною точкою для розробки змісту і методів трудового навчання.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговує період 10-30 рр. ХХ століття, який позначився стрімким розвитком теорії і практики дошкільного виховання, визначенням мети і завдань трудового виховання дітей дошкільного віку, розробкою його змісту, виокремленням основних видів дитячої праці і вимог до її організації. Значний інтерес становлять творчі ідеї С. Русової щодо трудового виховання дітей дошкільного віку, формування працьовитих і творчих особистостей, здатних до реалізації суспільних рішень і збагачення на цій основі інтелектуального та економічного потенціалу української нації.

Аналіз джерел і публікацій. Спроби ретроспективного аналізу педагогічних ідей С. Русової щодо трудового виховання дошкільників у окремих статтях робили вчені Коваленко Є., Літченко О., Огієнко Д. Погляди С. Русової побічно розглядалися у дисертаційних працях Т. Єськової «Виховання працелюбності дітей дошкільного віку на заняттях з ручної праці (1917-1941 рр.)» (2010), С. Лозинської «Формування елементарних трудових навичок у дітей дошкільного віку в Україні (1918-1939 рр.)» (2014), Є. Антипіна «Ідеї наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (кінець ХІХ-го – 30-ті роки ХХ століття)» (2017) у контексті розгляду теорії і практики трудового виховання дітей дошкільного віку у визначених хронологічних межах. Попри це, більш детального розкриття потребує концепція трудового виховання С. Русової, ідеї якої суголосні сучасним освітнім проблемам.

Мета статті – аналіз, систематизація та характеристика складових концепції трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній спадщині С. Русової.

Виклад основного матеріалу. Значний вплив на розвиток українського дошкілля на початку ХХ століття мали погляди видатного українського педагога та громадського діяча С. Русової. Свої думки про виховання дітей дошкільного віку вона висвітлила у ряді праць «Дошкільне виховання» (1918 р.), «В дитячому садку» (1919 р.), «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924 р.), «Нові методи дошкільного виховання» (1928 р.) тощо, які сьогодні становлять чималий інтерес і можуть допомогти освітянам у розв'язанні сучасних проблем українського дошкілля.

Важливу роль у системі виховання дітей дошкільного віку С. Русової відігравали питання трудового виховання. На її думку, дитяча праця є морально-освітнім чинником всебічного розвитку підростаючого покоління, і до неї треба залучати дітей з наймолодшого віку. Мета трудового виховання дітей дошкільного віку, за С. Русовою, полягає в гармонійному розвитку особистості дитини, підготовці її до активного і відповідального життя у суспільстві. Досить по сучасному в воєнних умовах звучать слова С. Русової «бажано було б дуже зробити спробу в родинному житті українськими засобами провести найкращі сучасні ідеали, виховати розумну працьовиту дитину, неodrвану від свого рідного народу, а навпаки, зв'язану з ним пошаною до усього свого, знанням усього того, серед чого вона виростає. З таких дітей Україна справді мала б рідних синів – щирих робітників на нині народній, творців її майбутньої ліпшої долі» (Русова, 1913, с. 22).

У педагогічній спадщині С. Русової особливе місце посідає теорія і практика прилучення дошкільників до різних видів праці. Педагог наголошувала на важливості усвідомлення дітьми соціальної значущості праці. Праця дітей дошкільного віку, на її думку, повинна мати соціальну спрямованість: діти усвідомлюють результати своєї діяльності, її важливість для інших, для благополуччя родини. На її тверде переконання, діти повинні розуміти, що їхня праця приносить користь не тільки їм самим, але й іншим людям. Соціальна цінність праці також полягає в тому, що вона впливає на взаємини дітей у колективі. «Об'єднана праця дітей... зміцнить їх товариські відносини і утворить найкращий осередок для їх соціального розвитку» (Русова, 1997с, с. 220).

На думку С. Русової, трудове виховання дітей дошкільного віку – це організований педагогічний процес, спрямований на розвиток у дітей таких якостей, як працелюбність,

потреба у праці, охайність, відповідальність, сумлінність, прагнення до якісної роботи і досконалості в її виконанні, а також здатність проявляти ініціативу, креативність, взаємодопомогу в колективі (Єськова, 2015, с. 78). Педагог стверджувала, що через працю дитина набуває не лише практичних навичок, але й розвиває свої моральні якості, зокрема відповідальність, самостійність, працьовитість та повагу до праці інших.

Головне ж завдання виховання дитини в трудовій діяльності, як зазначає С. Русова, полягає в тому, що «...ми мусимо перш за все виховувати в дитині нахил до праці, звичку вважати працю нашим першим обов'язком» (Русова, 1997а, с. 67). Вона вважала, що праця може стати ефективним засобом виховання лише тоді, коли являтиме собою частину загальної системи виховання: «Праця – це значний чинник виховання і твердої волі, і творчої уяви, і спритних, на все здатних м'язів руки» (Русова, 1997с, с. 216). На її думку, праця повинна вабити дитину самим процесом і захоплювати результатом.

С. Русова підкреслювала, що діти мають природну потребу в активній діяльності. «... праця задовольняє природний інстинкт дитини і приваблює її не тільки своїм процесом, а й наслідками» (Русова, 1997с, с. 253). Розкриваючи значення праці у житті дитини С. Русова зазначала, що «діти нудяться без усякої праці, без заняття, і коли вони досить нагналися, втомилися від своїх рухів, тоді їх вабить посидіти коло якої-небудь праці, витворити теж щось своє, у праці вилити своє переживання, або виліпити одного з своїх улюбленців – зайчика, мишку, kota, або вирізати з паперу кілька гринджолят і зробити сніжну гору» (Русова, 1997с, с. 216).

Починати трудове виховання слід у сім'ї. Селянська сім'я, де через життєві обставини батьки з раннього віку залучають дитину до праці, вважалася для неї зразковою.

У своїх розвідках вона вказувала на безпосередній зв'язок праці та гри. «Розвиток мови, ігри, ручна праця – це все об'єднане у прагнення розвинути душу і розум дитини в моральному, соціальному, естетичному напрямку» (Русова, 1997с, с. 207). С. Русова звертала увагу на те, що праця повинна бути органічно пов'язана з грою, що дозволяє дітям сприймати працю як приємне і корисне заняття, а не як обов'язок. Реалізація трудового виховання в ігровій формі, на її думку, допомагає дітям легше сприймати завдання та виконувати їх з більшим ентузіазмом.

С. Русова підкреслювала важливість залучення дітей до господарсько-побутової праці. Оскільки праця, на її думку, повинна мати практичну цінність педагог пропонувала залучати дітей до трудової діяльності, спрямованої на підтримання чистоти і порядку в приміщенні: діти повинні витирати пил на своїх стільчиках і столиках, поливати водою квіти, чистити клітки, де живуть звірята, годувати їх, годувати рибку у акваріумі, прибирати іграшки (Русова, 1997с, с. 216). Дівчатка мають також прибирати «в ляльчиній кімнаті або ляльчиному кутку: треба ляльок одягати, усе на них позастібати, білизну мити і прасувати» (Русова, 1997с, с. 217). Діти також мають залучатися до допомоги дорослим при організації режимних моментів: розставляти тарілки із їжею, розкладати ложки, виделки, маленьким дітям пов'язувати фартушки та серветки, прибирати після обіду. Для цього вона радить призначати чергових (Русова, 1997с, с. 217).

С. Русова пропонувала застосовувати індивідуальний підхід у трудовому вихованні. Вона вважала, що завдання для дітей дошкільного віку мають відповідати їх віку, фізичним можливостям та інтересам. Важливо, щоб праця приносила дитині задоволення і не перевтомлювала її.

С. Русова сформулювала низку вимог щодо організації праці дітей дошкільного віку: «... треба, щоб вона була цікавою для дітей, ... треба, щоб вона була не одноманітною, ані механічною, а навпаки посиленою, приємною, щоб не втомлювала дитину» (Русова, 1997с, с. 217, 253). Вважала, що вихователь повинен працювати поряд з дітьми і виконувати трудові функції в гарному настрої. Вона наголошувала також на наявності городу або садка поряд з приміщенням дитячого садка, де діти б садили квіти, овочі і спостерігали за їх зростанням та за умовами, в яких вони найкраще виростають (Русова, 1997с, с. 219). Розкриваючи естетичне і пізнавальне значення праці у природі, вона наголошувала «скільки тут наукових спостережень можна легко проводити, скільки радощів діти зазнають, виплекавши свою

квітку, свій огірок, скільки краси можуть вони утворити серед своїх квітників.... Вільна творча праця найкраще відіб'ється на фізичному, моральному і естетичному розвитку дитини» (Русова, 1997с, с. 219).

Особливу роль у моральному становленні особистості дитини С. Русова відводить праці. Вона вважала, що через трудову діяльність діти можуть засвоювати важливі моральні цінності, такі як чесність, старанність, відповідальність та співчуття. В моральному становленні дитини важливим, на її переконання, є залучення її до колективної праці, яка сприяє розвитку комунікативних навичок, почуття відповідальності перед групою та взаємодопомоги.

Український педагог наголошувала на значенні ручної праці, яка має стимулювати активність дітей, формувати їхнє свідоме бажання займатися трудовою діяльністю, приносити задоволення від досягнутих результатів. За її переконанням, саме ручна праця повинна забезпечити активність дітей, насолоду від отриманих результатів і формуватиме позитивний настрій у дітей під час роботи.

У педагогічному трактаті «Нові методи дошкільного виховання» ручній праці вона присвятила окремий підрозділ. До ручної праці вона відносила малювання, вирізування, наклеювання, ліпку, плетіння, вишивку, вирізування з дерева. Для ручної праці вона пропонувала використовувати різні матеріали залежно від віку, розвитку дитини, йдучи від найпростіших до більш складних, що потребують більшого зусилля. На її думку, бажана така послідовність використання матеріалу: пісок, глина, пластилін, папір, дерево – спочатку кора, а потім плоди (каштан, горіх), палички, дощечки, солома, очерет, мотузки, картон, камінь, крейда тощо. «Дитина мусить ознайомитися з усякими місцевими матеріалами, використовуючи його поки задля своєї праці і потім, ставши дорослою, вмти в діло пускати всі місцеві природні скарби задля більш практичної потреби», – зазначала С. Русова (Русова, 1997с, с. 253). Показуючи надзвичайно важливе значення ручної праці у формуванні особистості дитини дошкільного віку, С. Русова описує стислу методику її організації у дитячому садку.

У трудовому вихованні велику увагу відводить естетичній складовій праці. Наголошує, що через працю діти розвивають відчуття прекрасного. Робота з природними матеріалами сприяє формуванню творчості, ініціативності, самостійності і естетичного смаку в дітей.

Висновки. Отже, аналіз педагогічної спадщини С. Русової дає підстави стверджувати, що трудовому вихованню педагог відводила роль вагомого чинника у формуванні особистості дитини дошкільного віку. Нею обґрунтовано зміст, форми і методи трудового виховання в дитячих садках, схарактеризовано види дитячої праці, вимоги до неї та методику її організації. На її думку, працю в педагогічний процес дитячого садка треба вводити обережно, поступово, як виховний елемент, і вона має відповідати віковим і індивідуальним особливостям дітей і мати невеликий обсяг. Як педагог-практик вона глибоко усвідомлювала необхідність поступово вводити в життя дитини працю із самообслуговування, роботу на городі та в саду, ручну працю з різними матеріалами, залучати дітей до господарсько-побутової праці. С. Русова вважала, що трудове виховання сприяє формуванню характеру, розумових, естетичних і фізичних здібностей, а також соціальних навичок дітей дошкільного віку. У трудовій діяльності діти краще пізнають світ, розвивають вміння самостійно використовувати речі й знаряддя, набувають необхідні трудові навички. Ідеї С. Русової сприяли суттєвому поступу трудового виховання дітей. Розроблені С. Русовою положення щодо трудового виховання дітей та використання ручної праці є актуальними у сучасних умовах і суголосними з положеннями Базового компоненту дошкільної освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

- Сьськова, Т. Л. (2015). *Виховання працелюбності дітей дошкільного віку на заняттях з ручної праці (1917-1941 рр.)*. Харків: Діса плюс.
- Коваленко, Є., Пінчук, І. (1997). Софія Русова – видатний педагог України. В кн. Русова С. *Вибрані педагогічні твори* (Кн. 1, с. 7-43). Київ: Либідь.

- Літіченко, О. Д. (2015). Трудове виховання дітей дошкільного віку у першій половині ХХ століття. В кн. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*: збірник наукових праць (Вип. 3, с. 186-188). Переяслав-Хмельницький.
- Літіченко, О. Д. (2017). Трудове виховання дітей дошкільного віку на сторінках педагогічних журналів. *Молодий вчений*, 3.2 (43.2), 58-61.
- Огієнко, Д. П. (2016). Софія Русова про трудове виховання дітей дошкільного віку. В кн. Т. К. Завгородня (Ред.), *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика*: матеріали I Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., присвяченої 160-річчю від дня народження С. Русової (с. 243-247). Івано-Франківськ.
- Русова, С. (1913). Націоналізація дошкільного виховання. *Світло*, 5, 15-22.
- Русова, С. (1997а). Дитяча праця й дитяче мистецтво. В кн. Русова С. *Вибрані педагогічні твори* (Кн. 2, с. 66-73). Київ: Либідь.
- Русова, С. (1997б). Нові методи дошкільного виховання. В кн. Русова С. *Вибрані педагогічні твори* (Кн. 1, с. 162-171). Київ: Либідь.
- Русова, С. (1997с). Теорія і практика дошкільного виховання. В кн. Русова С. *Вибрані педагогічні твори* (Кн. 1, с. 171-257). Київ: Либідь.

REFERENCES

- Kovalenko, Ye., & Pinchuk, I. (1997). Sofiia Rusova – vydatnyi pedahoh Ukrainy [Sofia Rusova is an outstanding teacher in Ukraine]. In Rusova S. *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]* (Book 1, pp. 7-43). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Litichenko, O. D. (2015). Trudove vykhovannia ditei doshkilnoho viku u pershii polovyni XX stolittia [Labor Education of Preschool Children in the First Half of the Twentieth Century]. In *Tendentsii ta perspektyvy rozvytku nauky i osvity v umovakh hlobalizatsii [Trends and prospects for the development of science and education in the context of globalization]*: zbirnyk naukovykh prats (Is. 3, pp. 186-188). Pereiaslav-Khmelnyskyi [in Ukrainian].
- Litichenko, O. D. (2017). Trudove vykhovannia ditei doshkilnoho viku na storinkakh pedahohichnykh zhurnaliv [Labor education of preschool children on the pages of pedagogical journals]. *Molodyi vchenyi [A young scientist]*, 3.2 (43.2), 58-61 [in Ukrainian].
- Ohienko, D. P. (2016). Sofiia Rusova pro trudove vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Sofia Rusova on labor education of preschool children]. In T. K. Zavorodnia (Ed.), *Pedahohichna personalistyka: teoriia, istoriia, osvitnia praktyka [Pedagogical personalization: theory, history, educational practice]*: materialy I Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf., prysviachenoї 160-richchiu vid dnia narodzhennia S. Rusovoi (pp. 243-247). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Rusova, S. (1913). Natsionalizatsiia doshkilnoho vykhovannia [Nationalization of preschool education]. *Svitlo [Light]*, 5, 15-22 [in Ukrainian].
- Rusova, S. (1997а). Dytiacha pratsia y dytiache mystetstvo [Child labor and children's art]. In Rusova S. *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]* (Book 2, pp. 66-73). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Rusova, S. (1997б). Novi metody doshkilnoho vykhovannia [New methods of preschool education]. In Rusova S. *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]* (Book 1, pp. 162-171). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Rusova, S. (1997с). Teoriia i praktyka doshkilnoho vykhovannia [Theory and practice of preschool education]. In Rusova S. *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]* (Book 1, pp. 171-257). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Yeskova, T. L. (2015). *Vykhovannia pratseliubnosti ditei doshkilnoho viku na zaniattiakh z ruchnoi pratsi (1917-1941 rr.) [Educating Preschool Children's Diligence in Manual Labor Classes (1917-1941)]*. Kharkiv: Disa plus [in Ukrainian].

SOPHIA RUSOVA ON LABOR EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Olena Hnizdilova,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Preschool Education;
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Given the current socio-political and economic circumstances, the article analyzes and updates the pedagogical ideas of the prominent Ukrainian practitioner and educator Sofia Rusova on the labor education of preschool children. The purpose of the article is to analyze, systematize and characterize the components of the concept of labor education of preschool children in the pedagogical heritage of S. Rusova. The significance, content, forms and methods of labor education of preschool children in the pedagogical heritage of the practicing teacher are revealed.

In the context of finding ways to implement the Basic Component of Preschool Education at the present stage, the need for timely involvement of the child in feasible labor activity is proved.

The author analyzes the pedagogical works of the scientist, which outline the theoretical and methodological foundations of labor education of children. The types of children's labor (self-service, gardening, manual labor with various materials, household labor), requirements for it (interesting, feasible, pleasant, not tiring the child, not monotonous, corresponding to the age and individual characteristics of children, having a socializing effect, developing inclinations and abilities) are considered separately. The content and methods of organizing child labor are highlighted. The author emphasizes the educational possibilities of using various types of manual labor (drawing, cutting, gluing, modeling, weaving, embroidery, wood carving) and various natural materials.

It is proved that the creative work of S. Rusova on the ideas of labor education of preschool children is a vivid testimony to the development of Ukrainian pedagogical theory and practice in the early twentieth century. The historical experience of the past and its potential for constructive use in the practice of modern preschool education institutions of Ukraine are rethought.

Keywords: *S. Rusova, labor education, labor, preschool child.*

Надійшла до редакції 17.04.2024 р.